

RSn073 Čeština pro překladatele

6. Skladba – věta a výpověď, valenční a závislostní syntax, větné členy

Zbyněk Michálek

Osnova předmětu

- ▶ úvod a základní pojmy; zvuková stránka češtiny; grafická stránka češtiny; morfolgie
- ▶ lexikologie; principy slovo tvorby a rozšiřování slovní zásoby češtiny
- ▶ tvarosloví substantiv, příslovcí a předložek
- ▶ tvarosloví adjektiv, zájmen a číslovek
- ▶ tvarosloví sloves, spojek, částic a citoslovcí
- ▶ **skladba – věta a výpověď, valenční a závislostní syntax, větné členy**
- ▶ skladba – shoda přísudku s podmětem, interpunkce, aktuální členění větné, odchylky od pravidelné větné stavby, zápor ad.
- ▶ stylistika – základní principy a pojmy, stratifikace češtiny
- ▶ stylistika – funkční styly
- ▶ kompozice textu (textovost, členění textu, koherence, koheze)

Minulá hodina

- ▶ nějaké otázky?
- ▶ domácí úkol

Obsah

Syntax (skladba)

Valenční syntax

Závislostní syntax

Větné členy

Větné členy základní

Větné členy rozvíjející

Domácí úkol

Skladba (*větosloví*)

- ▶ zkoumá a popisuje stavbu věty (výpovědi), větných struktur, jejich formu, význam a tvoření
- ▶ podíváme se na dvě teorie:
- ▶ (dvourovinná) valenční syntax
 - ▶ základem jsou tzv. základové větné struktury
 - ▶ v jejich středu stojí VF, které má schopnost valence (tj. schopnost vázat na sebe další větné členy)
- ▶ závislostní (dependenční) syntax
 - ▶ zkoumá skladební vztahy mezi větnými členy, jejich formu, význam, vztahy mezi větami v souvětí
 - ▶ u nás základní teorie pro popis syntaxe na ZŠ a SŠ
 - ▶ do čj zavedena V. Šmilauerem

Skladba

- ▶ věta
 - ▶ abstraktní jednotka (langue)
 - ▶ formální (gramatická) × významová (sémantická) struktura (+ zvuková/grafická)
 - ▶ srov. tzv. syntaktickou homonymii (*Petr chtěl odnést kufry.*)
 - ▶ základem (jádreem) je přísudek (predikát, VF), který o něčem/někom něco vypovídá
 - ▶ větný člen (VČ) – základní jednotka věty
 - ▶ věta jednoduchá (holá × rozvitá) / souvětí
- ▶ výpověď
 - ▶ konkrétní realizace věty (parole)
 - ▶ vždy zakotvena v komunikační situaci (proto syntaktická homonymie téměř neexistuje – je likvidována kontextem)
 - ▶ vždy věcný obsah a komunikativní fce (oznámení, výstraha, rada, slib, výčitka, ...)
 - ▶ forma větná
 - ▶ dvojčlenná × jednočlenná
 - ▶ nevětná (větný ekvivalent)

Obsah

Syntax (skladba)

Valenční syntax

Závislostní syntax

Větné členy

Větné členy základní

Větné členy rozvíjející

Domácí úkol

Valenční syntax

- ▶ základem věty je VF (predikát)
- ▶ valence = schopnost slovesa (substantiva, adjektiva) vázat další větné členy (aktanty)
- ▶ valenční potenciál (počet pozic, které je nutno obsadit, aby vznikla smysluplná věta)
- ▶ valenční pole = souhrn všech valenčních pozic
 - ▶ slovesa nevalenční (*Prší.*)
 - ▶ slovesa jednovalenční (*Bratr spí.*)
 - ▶ slovesa dvouvalenční (*Bolí mě hlava.*)
 - ▶ slovesa trojvalenční (*Teroristé sdělili vládě podmínky.*)
- ▶ jsou-li obsazeny všechny pozice, mluvíme o základové větné struktuře (ZVS) (gramaticky a významově správné konstrukci) (× *Bolí mě. Teroristé sdělili. Teroristé sdělili vládě.*)
- ▶ ZVS může být doplněna fakultativními větnými členy (= nejsou vyžadovány z valenčního hlediska) (*Nebezpeční syrští **teroristé** včera pozdě večer **důrazně** a nekompromisně **sdělili** turecké **vládě** odborníků své nepodkročitelné **podmínky.***)

Valenční syntax

dělení valenčních výrazů

- ▶ podle pozice (neutrální, objektivní slovosled)
 - ▶ levovalenční: podmět – ovlivňuje gramatickou formu VF (shoda přísudku s podmětem)
 - ▶ pravovalenční: předmět (přímý, nepřímý) (příp. příslovečné určení, doplněk)
- ▶ podle zapojení do ZVS
 - ▶ konstitutivní (vyplývají z valenčního potenciálu)
 - ▶ podmět, přímý/nepřímý předmět (příp. příslovečné určení, doplněk)
 - ▶ obligatorní (musí být explicitně vyjádřeny)
 - ▶ potenciální (nemusí být vyjádřeny, vyplývají z kontextu)
 - ▶ fakultativní (nepatří do valenčního potenciálu)

Obsah

Syntax (skladba)

Valenční syntax

Závislostní syntax

Větné členy

Větné členy základní

Větné členy rozvíjející

Domácí úkol

Závislostní syntax (*složková*)

- ▶ věta je tvořena vztahy mezi plnovýznamovými slovy – větnými členy, vznikají skladební dvojice (syntagmata)
- ▶ základem věty je základní skladební dvojice – podmět a přísudek → věta dvojčlenná
- ▶ rozvíjející větné členy: předmět, přívlastek, příslovečné určení, doplněk
- ▶ klasifikace vztahů mezi větnými členy:
- ▶ z hlediska významového (sémantického)
 - ▶ predikace (přisuzování) – větotvorný vztah (*Petr čte.*)
 - ▶ determinace (určování) – závislostní vztah, dochází k významovému zpřesňování
 - ▶ hypotaktická (člen řídící a č. závislý, nejsou na stejné synt. úrovni) (*číst knihu, šťastný muž*)
 - ▶ parataktická (členy jsou na stejné synt. úrovni) (*nová kožená bunda, kniha je vlevo nahoře*)
 - ▶ koordinace (přřadování) – různý vztah mezi v. členy nebo větami (avšak nejde o determinaci) (*Petr a Pavel – slučovací poměr, Petr nebo Pavel – vylučovací poměr, Petr, ba i Pavel – stupňovací poměr*)
 - ▶ apozice (přstavování) – vztah totožnosti, čl. jsou na stejné synt. úrovni (*prezident ČR Miloš Zeman, Karel IV., Otec vlasti*)

Závislostní syntax

- ▶ z hlediska formálního
 - ▶ hypotaxe (podřadnost) – vztah podřazenosti závislého členu na členu významově nadřazeném
 - ▶ kongruence (shoda) (*Petr odjel, mladý kolega*)
 - ▶ rekece (řízenost, silná závislost – řídicí čl. vyžaduje konkrétní tvar) (*prodal dům*)
 - ▶ adjunkce (přimykání, slabá závislost – řídicí čl. nevyžaduje konkrétní tvar) (*odjel na výlet, k prarodičům, za dobrodružství, do Prahy, ...*)
 - ▶ parataxe (souřadnost) – vztah členů, které jsou na stejné synt. úrovni
 - ▶ koordináční (*Petr a Pavel, malý, ale šikovný*)
 - ▶ apoziční (*Miloš Zeman, prezident republiky*)
 - ▶ determinační (*prezident republiky Miloš Zeman*)

Obsah

Syntax (skladba)

Valenční syntax

Závislostní syntax

Větné členy

Větné členy základní

Větné členy rozvíjející

Domácí úkol

Větné členy

- ▶ syntaktické fce plnovýznamových nebo zájmenných slov, jež vstupují do vztahu s jinými výrazy a podílejí se tak na gramatické stavbě věty
- ▶ VČ mohou být i celé věty
- ▶ nejmenší jednotky větné struktury
- ▶ každý VČ může být holý (*pes štěká*), rozvitý (*naš pes štěká*) a několikanásobný (= skladební skupina) (*naš i váš pes štěkají*) (přísudek!)
- ▶ VČ jsou:
 - ▶ skladební substantivum (morfologické substantivum, substantivizované adjektivum, subst. zájmeno, subst. číslovka, ...)
 - ▶ skladební adjektivum (morfologické adjektivum, adj. zájmeno, adj. číslovka, ...)
 - ▶ skladební adverbium (slova a předložkové výrazy ve funkci morfologického adverbia, adv. číslovky, příslovečné předložkové výrazy, ...)
 - ▶ VF
 - ▶ infinitiv, přechodník, přičestí
 - ▶ vedlejší věta

Větné členy

- ▶ VČ nejsou:
 - ▶ přídavné výrazy: kontaktové (*že jo*), hodnotící výrazy (*ostatně*), výplňkové výrazy / parazitní slova (*vlastně*), vokativ, citoslovce, přitakací a záporné částice (*jasně*)
 - ▶ navazovací výrazy (*tedy, inu*)
 - ▶ gramatické výrazy: předložky (pojí se se jménem), spojky, gramatické částice (*ať*), tvary slovesa *být* ve složených tvarech (*přišel bych, byli jsme se vykoupat*), sponová, modální, fázová slovesa, zvrtná zájmena u zvrtných sloves, modální částice (*prý, myslím*), odkazovací výrazy (*myslí na to, jak...*)

Obsah

Syntax (skladba)

Valenční syntax

Závislostní syntax

Větné členy

Větné členy základní

Větné členy rozvíjející

Domácí úkol

Větné členy základní

přísudek (predikát) P

- ▶ formálně závisí na podmětu (shoda přísudku s podmětem)
- ▶ subjektu se jím přisuzuje nějaká vlastnost, stav, změna stavu, činnost
- ▶ typy predikátu:
 - ▶ slovesný jednoduchý (VF plnovýznamového slovesa, vč. složených slovesných tvarů – např. složené futurum, kondicionál apod.)
 - ▶ slovesný složený (VF modálního nebo fázového slovesa + infinitiv plnovýznamového slovesa)
 - ▶ slovesný souslovný (ustálené spojení, jehož jednotlivé části nelze samostatně rozvíjet, např. *dostat se do úzkých*)
 - ▶ slovesně-jmenný / přísudek jmenný se sponou (VF sponového slovesa *být, stát se* + jmenná část vyjádřená substantivem, adjektivem, ...)
 - ▶ neslovesný / čistě jmenný / jmenný beze spony (spona není vyjádřena, ale lze ji doplnit) (*Mladost — radost!*)
 - ▶ citoslovečný (nejčastěji vyjádřen pomocí onomatopoické interjekce) (*Žába žbluňk do vody!*)
 - ▶ vyjádřený vedlejší větou (VV) (*Já nejsem ten, kdo si pořád stěžuje. = Já nejsem kverulant.*)

Větné členy základní

podmět (subjekt) S

- ▶ nezávislý VČ
- ▶ levovalenční pozice
- ▶ vyjadřuje činitele děje, nositele stavu, popř. objekt zasažený dějem
- ▶ podmět se vyjadřuje:
 - ▶ skladebním substantivem (morfologické substantivum, substantivizované adjektivum, subst. zájmeno, ...)
 - ▶ infinitivem (*Chybovat je lidské.*)
 - ▶ VV (*Kdo má žízeň, napije se.*)
- ▶ podmět nevyjádřený × všeobecný (*Přišel včera.* × *Hlásili to v rozhlase.*)
- ▶ podmět v genitivu
 - ▶ záporový (*Nebylo tam ani živáčka.*)
 - ▶ partitiv (*Přibylo vody.*)
 - ▶ numerativ (*Pět chlapců se vrátilo.*)

Obsah

Syntax (skladba)

Valenční syntax

Závislostní syntax

Větné členy

Větné členy základní

Větné členy rozvíjející

Domácí úkol

Větné členy rozvíjející

předmět (objekt) O

- ▶ pravovalenční pozice
- ▶ vyjadřuje to, co je dějem zasahováno, čeho se děj týká
- ▶ závisí na slovese, shoda vyjádřena rekcí
- ▶ jeho podoba je pevně dána (může být ve všech pádech kromě N a V)
- ▶ předmět se vyjadřuje:
 - ▶ skladebním substantivem (morfologické substantivum, substantivizované adjektivum, zájmeno, ...)
 - ▶ infinitivem (*Potřebujeme vyhrát.*)
 - ▶ VV (*Řekl mi, abych mlčel.*)

Větné členy rozvíjející

příslovečné určení (adverbiale) Ad

- ▶ nejčastěji nevalenční
- ▶ doplnění slovesa, přídavného jména nebo příslovce (*hraje hezky, velmi dobrý, příliš rychle*)
- ▶ je tvarově neřízené
- ▶ příslovečné určení vyjadřuje **místo** (Adl), **čas** (Adt), **způsob** (Adm) – míru, prostředek, zřetel, průvodní okolnosti, ..., **příčinu** (Adc) – účel, podmínku, přípustku
- ▶ příslovečné určení se vyjadřuje:
 - ▶ adverbiem
 - ▶ nominální skupinou (prostým pádem, předložkovým pádem, příslovečnou spřežkou, ...) (*odjel na léčení*)
 - ▶ infinitivem (*odjel se léčit*)
 - ▶ VV (*Odjel, aby se léčil.*)

Větné členy rozvíjející

doplňěk (atribut verbální) Atv

- ▶ specifické postavení: závislý na dvou VČ, na jméně a na slovese
- ▶ vyjadřuje stav, vlastnost substantiva v průběhu děje vyjadřovaného slovesem
- ▶ dělení podle shody se substantivem:
 - ▶ shodný (*Šel bosý.* – zde nevalenční)
 - ▶ neshodný (*Jmenovali ho ředitelem.* – zde valenční)
- ▶ dělení podle větněčlenské platnosti řídicího jména:
 - ▶ subjektový (*Petr přišel bosý.*)
 - ▶ objektový (*Petra našli mrtvého.*)
- ▶ doplňěk se vyjadřuje:
 - ▶ adjektivem (*Šel bosý.*)
 - ▶ substantivem (*Jmenovali ho ředitelem.*)
 - ▶ infinitivem (*Viděl jsem ho utíkat.*)
 - ▶ přechodníkem (*Šla domů, nesouc nákup.*)
 - ▶ VV (*Viděl jsem ji, jak šla domů.*)
- ▶ *rád, sám* a přechodníkové konstrukce jsou vždy doplňkem

Větné členy rozvíjející

přívlastek (atribut) At

- ▶ přímo závisí na synt. substantivu
- ▶ nevalenční VČ
- ▶ závislost vyjádřena kongruencí, rekcí nebo adjunkcí
- ▶ substantivum blíže vymezuje, určuje apod.
- ▶ dělení podle druhu závislosti:
 - ▶ shodný (shoduje se v gram. kategoriích, většinou v antepozici) (*nové auto* × *kočka domácí*)
 - ▶ neshodný (neshoduje se v gram. kategoriích, většinou v postpozici) (*pytel zrní* – rekcce, *výhled z okna* – adjunkce)

Větné členy rozvíjející

- ▶ dělení podle počtu:
 - ▶ holý (*nové auto*)
 - ▶ rozvitý
 - ▶ několikanásobný (na stejné synt. úrovni, pořadí lze zaměnit) (*nové a hezké auto*)
 - ▶ postupně rozvíjející (význam je postupně zpřesňován, nelze zaměnit pořadí) (*moje nové auto*)
- ▶ dělení podle těsnosti rozvitého přívlastku:
 - ▶ volný (pouze doplňuje, lze vynechat, aniž by se zásadně změnil význam věty) (*Náš trávník, včera posečený, vypadal nádherně.*)
 - ▶ těsný (jeho vypuštění by zcela změnilo smysl věty) (*Trávníky včera posečené vypadaly nádherně; ty ostatní otřesně.*)

Větné členy rozvíjející

- ▶ vyjádření přívlastku:
 - ▶ syntaktickým adjektivem (morfologickým adjektivem, zájmenem, číslovkou) (*nové auto*)
 - ▶ syntaktickým substantivem (*hrnec polévky*)
 - ▶ syntaktickým adverbium (morfologickým adverbium, předložkovým spojením) (*místo vlevo*)
 - ▶ infinitivem (*touha prosadit se*)
 - ▶ VV (*Nesl nákup, který byl těžký.*)

Větné členy rozvíjející

přístavek (apozice) Ap

- ▶ substantivní atribut
- ▶ vyjadřuje totéž, co řídící větný člen
- ▶ stojí v postpozici
- ▶ vyjadřuje různé sémantické vztahy: hodnotící, konkretizující (*Petr, nejlepší žák ve třídě*), výčtové (*dva pokoje, ložnice a koupelna*), vysvětlující, zpřesňující (*obchody, resp. jejich výlohy*) aj.
- ▶ často jej signalizují výrazy *a to, tj., resp., tedy, totiž* aj.
- ▶ vyjádření přístavku:
 - ▶ substantivem, nejčastěji dále rozvitým (*Petr, nejlepší žák ve třídě, včera nepřišel do školy.*)

Obsah

Syntax (skladba)

Valenční syntax

Závislostní syntax

Větné členy

Větné členy základní

Větné členy rozvíjející

Domácí úkol

Domácí úkol

▶ domácí úkol

Děkuji za pozornost.